

दुधाल जनावरांसाठी आहार व्यवस्थापन

प्रा.डॉ. व्ही.जी. अतकरे
(मो. नं. ८२७५२८८३०९)

पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग,
कृषी महाविद्यालय, नागपूर

प्रा.डॉ. श्रीकांत खुपसे

एम.जी.एम. नानासाहेब कदम कृषी महाविद्यालय,
गांधेली, छत्रपती संभाजीनगर

जनावरांच्या खाद्याचे प्रामुख्याने हिरवे, कोरडे किंवा वाळलेले, खुराक, पेंढा या प्रकारे वर्गीकरण करण्यात येते. या वर्गीकरणाचा विचार केल्यास यामधील सर्व खाद्ये जनावरांना देऊन त्यांना संतुलित आहार द्यायला हवा. त्याकरिता जनावरांना कमी खर्चामध्ये जास्त सकस अन्नघटक मिळतील अशा प्रकारची खाद्ये तयार करून घ्यावीत. असे केल्याने जनावरांना सकस आहार तर दिला जाईलच परंतु खाद्यावर होणारा खर्च सुध्दा कमी करता येईल.

भरपूर दुग्धोत्पादनासाठी सकस चारा उत्पादन व पुरवठा या दोन बाबी महत्वाच्या आहेत. त्याचबरोबर दुधाळ जनावरांसाठी स्वच्छ पाण्याची उपलब्धता असणे सुध्दा गरजेचे आहे. एकूण चाऱ्यासाठी उपलब्ध जमीन व पडीत जमिनीतून गरजेएवढे चाऱ्याचे उत्पादन होत नाही. तसे पाहता जनावरांच्या आहारामध्ये वैरणीचे फार महत्त्व आहे. हिरव्या तसेच संतुलित आहारामुळे त्यांचे आरोग्य व कार्यक्षमता राखण्यास मदत होते. या अनुषंगाने आहार व्यवस्थापनाची माहिती पशुपालकांसाठी देण्याचा प्रयत्न लेखाद्वारे केला आहे.

सकस आहार गरजेचा

पशुसंवर्धनामधील सर्वात महत्वाचा भाग म्हणजे आहार व्यवस्थापन. अधिक दूध उत्पादनाकरिता आहार हा महत्वाचा घटक असून, दुभत्या जनावरावर होणाऱ्या एकूण खर्चापैकी ६० ते ७० टक्के इतका खर्च नुसता आहारावर होत असतो. नुसता खर्च करून चालत नसून, जनावरास दिला जाणारा आहार हा सकस असला पाहिजे शिवाय तो योग्य प्रमाणात दिला गेला पाहिजे. जनावरांना दिल्या जाणाऱ्या आहारावरील खर्चामध्ये जर कपात करावयाची असेल तर जनावरास सकस हिरवा चारा देणे गरजेचे असते. हिरवी वैरण ही सकस, लुसलुशीत पालेदार असते. त्यातील प्रथिने, पिष्टमय, क्षार व जीवनसत्त्वामुळे इतर खाद्ये कमी प्रमाणात द्यावी लागतात.

जनावरांच्या खाद्याचे प्रामुख्याने हिरवे, कोरडे किंवा वाळलेले, खुराक, पेंढा या प्रकारे वर्गीकरण करण्यात येते. या वर्गीकरणाचा विचार केल्यास यामधील सर्व

खाद्ये जनावरांना देऊन त्यांना संतुलित आहार द्यायला हवा. त्याकरिता जनावरांना कमी खर्चामध्ये जास्त सकस अन्नघटक मिळतील अशा प्रकारची खाद्ये तयार करून घ्यावीत. असे केल्याने जनावरांना सकस आहार तर दिला जाईलच परंतु खाद्यावर होणारा खर्च सुध्दा कमी करता येईल. जनावरामध्ये ऊर्जा निर्माण होण्याकरिता शर्करेची आवश्यकता असते. त्याचप्रमाणे प्रथिनांचा चयापचय क्रियेमध्ये उपयोग होतो. परंतु प्रामुख्याने प्रथिनांचा उपयोग शरीरातील स्नायूंची वाढ व त्यांची झालेली झीज भरून काढण्यासाठी होतो. जनावर गाभण अथवा दूध देत जरी नसले तरी त्यांना खाद्य देणे महत्वाचे असते. शरीर सुव्यवस्थित राखण्यासाठी खाद्याची आवश्यकता असते. जनावरास कोणत्याही प्रकारचे खाद्य देताना खाद्यामधून जनावरांच्या शरीरास पोषक तत्त्वे मिळाली पाहिजेत याची काळजी घ्यावयास हवी. खाद्य पृथक्करण केले असता त्यामध्ये पाणी, प्रथिने, शर्करा, चरबी, काष्ठमय पदार्थ, खनिज द्रव्ये आणि जीवनसत्त्वे आढळतात. परंतु हे सर्व घटक ज्या प्रमाणामध्ये असतात त्या प्रमाणामध्ये जनावरांना उपलब्ध होत नाहीत. जे घटक जनावरांच्या शरीरामध्ये पचनसंस्थेद्वारा योग्य प्रकारे पचविले जातात तेच शरीरास मिळतात.

खाद्याचे संतुलन असावे

दुधाळ जनावरांना प्रामुख्याने दोन प्रकारचे खाद्य दिले जाते. एक म्हणजे शरीर स्वास्थ राखण्याकरिता आणि

दुसरे म्हणजे उत्पादन वाढीसाठी, दोन्हीही खाद्ये ही खनिजे तसेच जीवनसत्त्वे योग्य प्रमाणात पुरविणारी असावीत. त्यामुळेच जनावरास संतुलित आहार दिल्यासारखे होईल. सर्वसाधारणपणे जनावरास त्याच्या वजनाच्या २ ते २.५ टक्के शुष्क पदार्थ द्याव्यास पाहिजे. ढोबळ आकारमानाने ४०० किलो वजनाच्या गुरास १० किलो हिरवा चारा त्याच प्रमाणे ६ ते ७ किलो वाळलेला चारा पुरेसा होतो. तसेच खाद्याचे प्रमाण हे नेहमी जनावराच्या वजनावर तसेच उत्पादनावर अवलंबून असते. त्याकरिता जनावरांचे वजन वरचेवर करून घेणे जरूरीचे असते.

जनावरांना हिरव्या वैरणीव्दारे कॅरोटिन या घटकाचा पुरवठा केला जातो. ज्याव्दारे जनावरांच्या शरीरास 'अ' जीवनसत्त्व मिळते. त्याचप्रमाणे हिरव्या तसेच कोरड्या चान्यापासून जनावरांना खनिजांचा पुरवठा होत असतो. आपल्याला शक्य असल्यास खनिज मिश्रणाचा उपयोग जनावरांच्या खाद्यामध्ये करावा. तसेच काही धान्यांमध्ये त्याचप्रमाणे तेलवर्गीय पिकांमध्ये प्रथिनांचे व शर्करेचे प्रमाण बऱ्यापैकी असते. अशा प्रकारची खाद्ये जसे भुईमूग, ढेप, सरकी, मेझ ग्लुटेन (मका) सुध्दा जनावरांच्या आहारामध्ये समाविष्ट करावीत. जनावरांच्या योग्य वाढीकरिता त्याचप्रमाणे शरीराची झीज भरून निघण्याकरिता व उत्पादन वाढीच्या दृष्टीने योग्य प्रमाणात प्रथिनेयुक्त त्याचप्रमाणे शर्करायुक्त खाद्य देणे जरूरीचे आहे.

अप्रचलित खाद्यघटकांचा समावेश करावा

दिवसेंदिवस वाढत्या लोकसंख्येची अन्नाची गरज

लक्षात घेता, वैरण लागवडीखाली आधीच अत्यल्प असलेले क्षेत्र कमी होत आहे. काही अप्रचलित खाद्यसुध्दा शोधून काढली जात आहेत. त्याचप्रमाणे खुराकाच्या किंमतीमध्ये होत चाललेली वृद्धी ही सर्वसामान्य पशुपालकांना परवडण्यासारखी नाही. खाद्यांच्या किंमतीमध्ये काटकसर करावयाची झाल्यास मुख्यत्वेकरून ऊसाची मळी, मोहाची फुले, आंब्याची कोय, मेझ ग्लुटेन, ऑरेंज पोमॅस इत्यादींचा समावेश करावा. त्याचप्रमाणे बांबूची कोवळी पाने, पिंपळाची पाने, चिंचेची पाने, कडुलिंबाची पाने, बोरीची पाने, शेळ्या व मेंढ्या तसेच गुरे आवडीने खातात. यांचा सुध्दा जनावरांच्या आहारामध्ये उपयोग केला जाऊ शकतो. अशा प्रकारच्या अप्रचलित खाद्यांचा वापर करून जनावरांच्या खाद्यावरील खर्च कमी करण्याची गरज आहे.

घरगुती पौष्टिक आहार असा तयार करावा

पदार्थ (खुराक)	(किलो)
ज्वारी/ गहू/ मका/ बाजरी/ गव्हाचा कोंडा	४०
भुईमूग शेंगांची पेंड/ ढेप	२०
सरकी ढेप/ पेंड	२०
तूर- मूग- उडीद- हरभरा इत्यादी डाळींचा चुरा	१७
खडेमीठ	१
क्षार मिश्रण	२

उपरोक्त मिश्रण घेऊन आणि १० ते १२ तास भिजवल्यानंतर दुधाळ जनावरांना खाऊ घालावे.